

TOMASZ RACHWAŁ
MONIKA PŁAZIAK

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

**PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ W KSZTAŁCENIU
W ZAKRESIE *GOSPODARKI PRZESTRZENNEJ*
W POLSKICH UNIWERSYTETACH**

Abstract: Entrepreneurship in *Spatial Economy* Education Offered by Polish Universities. The paper presents results of analyses of a role played by entrepreneurship-related concepts and issues in the structure of curricula and schedules of *Spatial Economy* studies. The analysis covered 1st degree (bachelor's and engineering) and 2nd degree (master's) studies offered in various higher education centers in Poland, and specifically, universities which form the Union in Support for Developing Spatial Economy Studies. In the academic years 2011-2013, all the academic institutions included in the analysis offered studies in entrepreneurship or related topics. Note that their offer is, to a large degree, dependent on a degree and form of studies and was the widest in case of bachelor's and master's degree studies while not so wide in case of engineering studies. In addition, a relation between the scope of such offer and the profile of the university offering the *Spatial Economy* studies was observed. With one exception, no entrepreneurship specializations have been identified and, therefore, in the final part of the article an example of such specialization is presented.
Key words: Curricula, education, entrepreneurship, higher education, key competencies, Poland, *Spatial Economy*.

Wstęp

Problematyka przedsiębiorczości, ze względu na współczesne przemiany społeczno-gospodarcze oraz wyzwania rynku pracy, wymagającego znajomości wśród absolwentów różnego typu szkół wyższych zagadnień dotyczących funkcjonowania przedsiębiorstw, jak też uwarunkowań podejmowania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej, coraz częściej znajduje swoje miejsce w programach kształcenia na kierunkach studiów

niezwiązanych bezpośrednio z naukami ekonomicznymi [por. Cieślik 2007; *Entrepreneurship...* 2008; *Survey...* 2008, Wach 2007]. Zdobywanie wiedzy i praktycznych umiejętności z zakresu przedsiębiorczości na wszystkich etapach edukacji wydaje się niezmiernie istotne z punktu widzenia młodego pokolenia wkraczającego w okres aktywności zawodowej, w warunkach społeczno-gospodarczych wymagających ciągłego adaptowania się do zmieniających się wymagań rynkowych i sprostania rosnącej presji konkurencyjnej.

W pracy badawczej podjęto więc próbę analizy miejsca i roli problematyki przedsiębiorczości w strukturze oferowanych na rynku edukacyjnym programów kształcenia na kierunku *Gospodarka Przestrzenna*, z uwzględnieniem następujących stopni i formy studiów: licencjackie i inżynierskie I stopnia oraz magisterskie II stopnia. Wyniki uzyskano w rezultacie analizy 18 programów i planów studiów, ze szczególnym uwzględnieniem przewidywanych w ramach ich realizacji efektów kształcenia, oferowanych w różnych ośrodkach akademickich Polski przez uczelnie mające status uniwersytetów należące do Unii Uczelni na Rzecz Rozwoju Kierunku *Gospodarka Przestrzenna*. Zmierzano do określenia potencjalnej oferty kształcenia z zakresu przedsiębiorczości na kierunku *Gospodarka Przestrzenna*. Następnie, poddając tę ofertę szczegółowej weryfikacji dokonano zdefiniowania oferty minimalnej, określającej faktyczną czasową możliwość dostępności kursów z zakresu przedsiębiorczości dla studentów. Wynika to z tego, że tylko część kursów jest dla studentów obligatoryjna, pozostałe są fakultatywne i często nie ma czasowych możliwości wyboru wszystkich dostępnych kursów z tego zakresu. Analizie poddano także założone przez badane jednostki akademickie efekty kształcenia na kierunku *Gospodarka Przestrzenna*, w celu wyłonienia tych odpowiadających kształceniu w zakresie przedsiębiorczości, dla sprawdzenia na ile bezpośrednio implemmentowane są w programach kształcenia zapisy efektów obszarowych kształcenia związanych z przedsiębiorczością wprowadzonych w Krajowych Ramach Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego [*Rozporządzenie...* 2011]. Szczegółowa propozycja ujęcia problematyki przedsiębiorczości w programach i planach studiów oraz specjalności na kierunku *Gospodarka Przestrzenna* została przedstawiona na przykładzie studiów inżynierskich oferowanych przez Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie.

1. Przedsiębiorczość w systemie edukacji

Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości w ramach różnych kierunków studiów jest niezbędnym elementem rozpowszechniania europejskiej

kultury przedsiębiorczości [por. *Realizacja...* 2006], wspierania przedsiębiorczego myślenia oraz kształtowania różnego typu postaw i kompetencji osobistych czy społecznych związanych z przedsiębiorczością, przydatnych w życiu zawodowym każdego człowieka. Dlatego też przedsiębiorczość zaliczono do jednej z ośmiu tzw. kompetencji kluczowych w europejskim systemie oświaty, na równi z tak ważnymi kompetencjami, jak umiejętność porozumiewania się w języku ojczystym i obcym czy kompetencji matematycznych i informatyczno-technicznych [*Kompetencje...* 2007], a także wpisano ją do efektów kształcenia dla szkolnictwa wyższego praktycznie we wszystkich obszarach wiedzy [*Rozporządzenie...* 2011]. Świadczy to o przypisaniu jej dużej roli w kształceniu na wszystkich poziomach. Wskazując na ważne miejsce przedsiębiorczości w systemie edukacji Ziolo [2012, s. 11] zwrócił uwagę, że „kształtowanie postaw przedsiębiorczych, przejawiających się w dążeniu do rozwijania aktywności gospodarczej, społecznej, kulturowej czy politycznej, jest niezbędne na wszystkich szczeblach edukacji instytucjonalnej, począwszy od poziomu wczesnoszkolnego przez poziom podstawowy, gimnazjalny, ponadgimnazjalny do kształcenia na poziomie akademickim, a następnie w procesie doksztalcania i doskonalenia zawodowego w całym okresie aktywności człowieka na rynku pracy i działalności społecznej”. Jego zdaniem proces ten powinien być wspierany przez różnorodne podmioty gospodarcze i instytucje funkcjonujące w otoczeniu społeczno-gospodarczym każdego człowieka. Na potrzebę kształcenia w zakresie przedsiębiorczości, a także jej rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym oraz wejściu ludzi młodych na rynek pracy zwracali uwagę także inni autorzy [por. Cieślik 2007; Jankowska, Pietrzykowski 2012, 2013; Juchnowicz 2005, 2007; Kurek, Rachwał 2010, 2011; Pietrzykowski 2011; Piróg 2012a, 2012b; Surdej, Wach 2007; Świętek 2012; Wach 2007, 2008]. Wach [2007, s. 121] zwraca uwagę, że „zgodnie z zaleceniami Komisji Europejskiej, wynikającymi z realizacji programu lizbońskiego uczelnie wyższe, w tym uczelnie techniczne, powinny włączyć przedsiębiorczość jako ważną część do programów nauczania na różnych kierunkach i wymagać od studentów lub zachęcać ich do zapisywania się na kursy z zakresu przedsiębiorczości. *Explicite* wynika stąd, że kształcenie w zakresie przedsiębiorczości powinno być uwzględniane w programach nauczania nie tylko na kierunkach ekonomicznych, ale również nieekonomicznych, zwłaszcza na kierunkach ścisłych oraz technicznych, zarówno w programach studiów pierwszego, jak i drugiego stopnia (w tym także MBA)”. Również Cieślik [2007] podkreśla, że w chwili obecnej istnieje pilna potrzeba wprowadzenia przedmiotów z zakresu przedsiębiorczości w pol-

skich uczelniach nieekonomicznych i proponuje opracowany przez siebie specjalny program kształcenia w tym zakresie na kierunkach nieekonomicznych „Przedsiębiorczość dla ambitnych”, którego elementem jest także opracowany w tym celu podręcznik dla studentów takich kierunków [Cieślik 2010]. Konieczne jest więc, zdaniem Piróg [2010, 2011], projektowanie takiej wizji studiów wyższych, aby kompetencje absolwentów były jak najbliższe wymogom stawianym przez pracodawców i umożliwiały absolwentom sprawne wejście na rynek pracy, także w formie samozatrudnienia. Do realizacji tego celu niezbędne jest więc kształtowanie postaw przedsiębiorczych. W przypadku szkół wyższych – jak zauważa Pluta-Olearnik [2007] – niezbędna jest odpowiednia współpraca z podmiotami otoczenia, głównie pracodawcami. Warte w tym zakresie do podglądnięcia są wzorce amerykańskie, gdzie rozwinięto świetnie system kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w szkolnictwie wyższym [*Entrepreneurship in American...*2010], na co zwracali uwagę Wach [2007] i Cieślik [2007].

W świetle definicji przyjętej przez Komisję Europejską kompetencje określone jako „inicjatywność i przedsiębiorczość” oznaczają zdolność osoby do wcielania pomysłów w czyn. Obejmują one kreatywność, innowacyjność i podejmowanie ryzyka, a także zdolność do planowania przedsięwzięć i prowadzenia ich dla osiągnięcia zamierzonych celów. Stanowią wsparcie dla indywidualnych osób nie tylko w ich codziennym życiu prywatnym i społecznym, ale także w ich miejscu pracy pomagając im uzyskać świadomość kontekstu ich pracy i zdolność wykorzystywania szans; są podstawą bardziej konkretnych umiejętności i wiedzy potrzebnych tym, którzy podejmują przedsięwzięcia o charakterze społecznym lub handlowym (gospodarczym) lub w nich uczestniczą. Powinny one obejmować świadomość wartości etycznych i promować dobre zarządzanie [*Kompetencje...* 2007]. Taki punkt widzenia przedsiębiorczości na potrzeby edukacji w formach szkolnych i pozaszkolnych jest powszechnie przyjmowany przez wielu autorów [m.in. Bartoń 2005; Berger *et al.* 2012; Bieniok 2007; Borowiec, Rachwał 2011; Dorocki *et al.* 2011; Juchnowicz 2005; Kurek, Rachwał 2010, 2011; Kurek *et al.* 2012a, 2012b; Rachwał 2004ab, 2005, 2006; Wach 2007; Ziolo 2012; Ziolo, Rachwał 2012]. W definicjach tych eksponuje się podejście do przedsiębiorczości jako cechy osobowości. W badaniach naukowych, szczególnie na gruncie nauk ekonomicznych i geograficznych, przedsiębiorczość rozpatrywana jest jednak nieco szerzej. Według Wachy [2012] przedsiębiorczość ujmowana jest co najmniej w czterech głównych podejściach:

- przedsiębiorczość jako funkcja osobowości (postawa człowieka);

- przedsiębiorczość jako funkcja prywatnego przedsiębiorcy (obejmująca także gotowość do założenia oraz prowadzenia własnego przedsiębiorstwa);
- przedsiębiorczość jako funkcja mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw;
- przedsiębiorczość jako funkcja czynności menedżerskich.

W literaturze przedmiotu na gruncie badań z zakresu gospodarki przestrzennej przedsiębiorczość odnoszona jest także do funkcjonowania układów przestrzennych różnej skali – jednostek samorządu terytorialnego. Najczęściej jednak w tych rozważaniach „duch przedsiębiorczości” pojmowany jest jako postawa przedsiębiorcza władz tych jednostek [Jarczewski 2007; Jarczewski, Huculak 2011] lub jako suma przedsiębiorczości lokalnych podmiotów gospodarczych, co oznacza faktycznie przyjęcie jednego z wymienionych czterech podejść.

Zostały one przyjęte w podjętej pracy badawczej jako kryteria identyfikacji kursów i efektów kształcenia z zakresu przedsiębiorczości w planach studiów.

Należy podkreślić, że przedsiębiorczość powinna zajmować szczególne miejsce w kształceniu na kierunku *Gospodarka Przestrzenna*. Wynika to z tego, że współcześnie coraz większą rolę przypisuje się przedsiębiorcy, który podejmuje określone decyzje dotyczące lokalizacji i kierunków rozwoju przedsiębiorstwa. W efekcie przedsiębiorstwo to przez swoje relacje w układach przestrzennych wpływa na ich rozwój lub recesję. Ponadto, procesy przemian gospodarczych, społecznych, kulturowych, a także zmiany elementów środowiska przyrodniczego w różnego typu układach przestrzennych, wynikają z podejmowania określonych decyzji, u podstaw których leży przedsiębiorczość konkretnych osób czy zespołów, w tym przedsiębiorców i przedstawicieli władz samorządowych i centralnych, tym samym przedsiębiorczość można traktować jako jeden z podstawowych czynników przemian przyczyniający się do podnoszenia pozycji konkurencyjnej tych układów [Zioło, Rachwał 2012].

2. Wyniki analizy planów studiów

Jak wspomniano wcześniej analizie poddano tzw. nowe, zgodne z Krajowymi Ramami Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego [Rozporządzenie... 2011] programy kształcenia oraz plany studiów, ze szczególnym uwzględnieniem przewidywanych w ramach ich realizacji efektów kształcenia, realizowane w różnych ośrodkach akademickich Polski, których jednostki oferujące kierunek *Gospodarka Przestrzenna* należą do Unii Uczelni na Rzecz Rozwoju Kierunku *Gospodarka Przestrzenna*. Minimalnym warunkiem

uwzględnienia danej jednostki w analizie była dostępność przynajmniej planu studiów z określoną liczbą godzin poszczególnych kursów i/lub punktów ECTS. W rezultacie wzięto pod uwagę 33 plany studiów przekazanych do wglądu dla Unii przez 17 uczelni. Plany studiów dotyczyły istniejących 33 oferowanych toków studiów z zakresu *Gospodarka Przestrzenna* według następującej struktury: I stopnia licencjackie (11), I stopnia inżynierskie (10) i II stopnia magisterskie (12) (tab. 1). Dodatkowo, pod kątem określenia zakładanych efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w ramach studiów *Gospodarka Przestrzenna* szczegółowej analizie poddano 18 dostępnych programów kształcenia.

Zasadniczym celem badania było określenie oferty kształcenia z zakresu przedsiębiorczości w ramach studiów na kierunku *Gospodarka Przestrzenna*. W pierwszym etapie badań wyłoniono kursy dotyczące przedsiębiorczości spośród ogółu kursów oferowanych w poszczególnych ośrodkach kształcenia, co pozwoliło na uzyskanie wstępnej – potencjalnej oferty kształcenia z przedsiębiorczości w ramach omawianego kierunku studiów. W drugim etapie badań ofertę potencjalną poddano weryfikacji pod kątem faktycznych możliwości wzięcia udziału studentów w kursach dotyczących problematyki przedsiębiorczości, tj. uwzględniono utrudnione uczestnictwo w tych kursach ze względu na ich fakultatywny charakter – przypisanie pewnych kursów wyłącznie określonym specjalnościom lub czasowe pokrywanie się kursów do wyboru, co pozwoliło wskazać realną ofertę kształcenia z przedsiębiorczości w ramach *Gospodarki Przestrzennej*. W trzecim etapie badań szczegółowej analizie poddano dostępne programy kształcenia pod kątem udziału i rodzaju efektów kształcenia z zakresu przedsiębiorczości spośród wszystkich zakładanych efektów kształcenia na kierunku *Gospodarka*

Tabela 1

Liczba analizowanych planów studiów na kierunku *Gospodarka Przestrzenna* według stopni i formy studiów

Stopień/forma studiów	Liczba planów studiów	Liczba programów kształcenia
I stopnia licencjackie	11	5
I stopnia inżynierskie	10	7
II stopnia magisterskie	12	6
Razem	33	18

Źródło: Opracowanie własne na podstawie planów studiów udostępnionych przez ośrodki akademickie dla Unii Uczelni na Rzecz Rozwoju Kierunku *Gospodarka Przestrzenna* (tab. 1-10).

Przestrzenna w odniesieniu do obszarów kształcenia w Krajowych Ramach Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego.

Tabela 2

Przykłady uwzględnionych w analizie kursów według głównych podejść badawczych

Przedsiębiorczość w podejściu badawczym	Przykładowe kursy z przedsiębiorczości	Przykładowe kursy związane z przedsiębiorczością
Przedsiębiorczość, jako funkcja osobowości (postawa człowieka)	Trening umiejętności przywódczych, Kształtowanie umiejętności analityka i doradcy biznesowego, Trening przedsiębiorczości	Komunikacja interpersonalna, Partycypacja społeczna i negocjacje
Przedsiębiorczość, jako funkcja prywatnego przedsiębiorcy	Podstawy rachunkowości, Podstawy przedsiębiorczości, Podstawy finansów, ABC własnej firmy, Podstawy marketingu, Pierwsze kroki w biznesie, Przedsiębiorczość akademicka	Wprowadzenie na rynek pracy, Rynek pracy w e-gospodarce
Przedsiębiorczość, jako funkcja mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw	Mikroekonomia, Strategie konkurencji współczesnych przedsiębiorstw, Wykorzystanie informatyki i Internetu w MŚP, Ekonomia rynków finansowych, Alternatywne formy finansowania działalności firmy	Podstawy wiedzy ekonomicznej, Ekonomia międzynarodowa, Makroekonomia, Przygotowanie projektów finansowanych ze środków Unii Europejskiej, Prawo cywilne i handlowe, Prawoznawstwo z elementami prawa gospodarczego, Przedsiębiorstwo w rozwoju regionalnym
Przedsiębiorczość, jako funkcja czynności menedżerskich	Warsztat menedżera, Teoria organizacji i zarządzania, Strategie marketingowe, Nowoczesne metody zarządzania przedsiębiorstwem, Zarządzanie jakością i wartością kapitału ludzkiego organizacji, Kierowanie zespołem, Zarządzanie przedsiębiorstwami, Organizacja i zarządzanie	Informatyka w zarządzaniu, Zarządzanie projektami, Zarządzanie jakością, Ekonomiczna analiza decyzyjna, Zarządzanie strategiczne, Rachunkowość zarządcza, Elastyczność organizacji

Spośród wszystkich kursów proponowanych w 33 analizowanych planach studiów wyłoniono dwie kategorie kursów dotyczących przedsiębiorczości: 1) kursy z zakresu przedsiębiorczości i 2) kursy związane z przedsiębiorczością. Zasadniczym kryterium wyboru kursów i zakwalifikowaniu ich do pierwszej lub drugiej kategorii było założenie, że nazwa kursu w pełni odpowiada zakresowi treściowemu. Należy zaznaczyć, że pewne treści dotyczące przedsiębiorczości mogły znaleźć się w programach innych kursów, których nazwa nie jest z przedsiębiorczością związana, a więc nie zostały uwzględnione w pierwszej i drugiej części badań, dotyczących oferty potencjalnej i faktycznej z zakresu przedsiębiorczości, zostały jednak wzięte pod uwagę w trzeciej części badań, w której analizowano efekty kształcenia, wskazując na te dotyczące przedsiębiorczości, odpowiadające kursom niekoniecznie w nazwie związanym z przedsiębiorczością.

Adekwatność nazwy kursu pod kątem zakwalifikowania go do pierwszej lub drugiej kategorii kursów dotyczących przedsiębiorczości oceniana była zgodnie z 4 głównymi, wymienionymi wyżej za Wachem [2012] podejściami w badaniach dotyczących przedsiębiorczości (tab. 2).

Stosując powyżej opisane kryteria, wyłoniono 142 kursy, spośród których 102 znalazły się w pierwszej kategorii kursów z przedsiębiorczości, natomiast 40 przypisano do kategorii kursów związanych z przedsiębiorczością

Tabela 3

Liczba kursów z przedsiębiorczości i związanych z przedsiębiorczością według stopni i formy studiów w podziale na obligatoryjne i fakultatywne

Stopień/forma studiów	Liczba kursów obligatoryjnych z przedsiębiorczości	Liczba kursów fakultatywnych z przedsiębiorczości	Ogólna liczba kursów z przedsiębiorczości	Liczba kursów obligatoryjnych związanych z przedsiębiorczością	Liczba kursów fakultatywnych związanych z przedsiębiorczością	Ogólna liczba kursów związanych z przedsiębiorczością	Ogólna liczba obu kategorii kursów obligatoryjnych i fakultatywnych
I stopnia licencjackie	25	24	49	7	7	14	63
I stopnia inżynierskie	18	11	29	4	10	14	43
II stopnia magisterskie	13	11	24	7	5	12	36
Razem	56	46	102	18	22	40	142

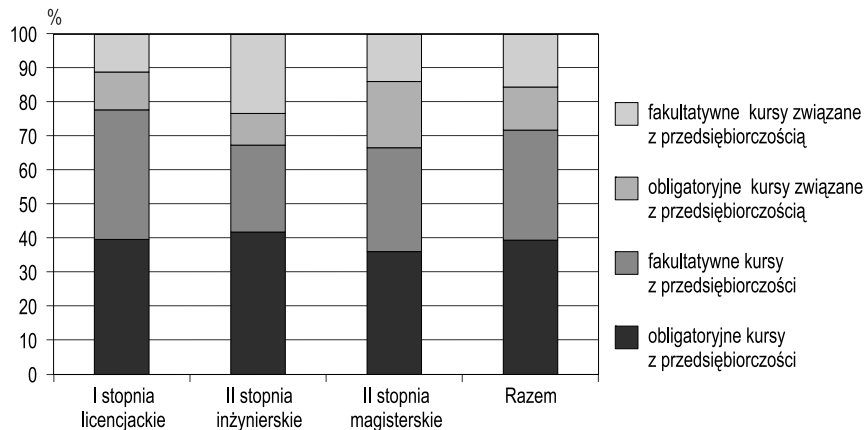
Tabela 4

Liczba kursów z przedsiębiorczości i związanych z przedsiębiorczością w podziale na obowiązkowe i fakultatywne

Kategoria kursu	Kursy obowiązkowe	Kursy fakultatywne
Z przedsiębiorczości	56	46
Związane z przedsiębiorczością	18	22
Razem	74	68

(tab. 3). Dominowały zdecydowanie kursy *stricte* z przedsiębiorczości, stanowiąc na studiach licencjackich I stopnia blisko 80% ogólnej liczby kursów dotyczących przedsiębiorczości, a na studiach inżynierskich I stopnia i magisterskich II stopnia – blisko 70%, przy czym rozkład w ramach kursów pierwszej kategorii, a więc *stricte* z przedsiębiorczości był w zakresie udziału ich obowiązkowości i fakultatywności zdecydowanie wyrównany (tab. 4, ryc. 1).

W ramach badań określono strukturę kursów dotyczących przedsiębiorczości (z przedsiębiorczości i związanych z przedsiębiorczością) pod względem ich udziału w ogólnej liczbie godzin i punktów ECTS wszystkich oferowanych kursów na analizowanych studiach z zakresu *Gospodarki Przestrzennej* (tab. 5).

Ryc. 1. Struktura kursów z przedsiębiorczości i związanych z przedsiębiorczością według stopni i formy studiów w podziale na obowiązkowe i fakultatywne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie planów studiów udostępnionych przez ośrodki akademickie dla Unii Uczelni na Rzecz Rozwoju Kierunku *Gospodarka Przestrzenna*.

Tabela 5

**Udział liczby godzin kursów z przedsiębiorczości
i związanych z przedsiębiorczością w ogólnej liczbie godzin wszystkich
kursów według jednostek dydaktycznych**

Jednostka dydaktyczna, stopień (1 st/2 st.) i forma studiów (inż./I)	Procentowy udział liczby godzin kursów z przedsiębiorczości w ogólnej liczbie godzin	Procentowy udział liczby godzin kursów związanych z przedsiębiorczością w ogólnej liczbie godzin	Procentowy udział liczby godzin obu kategorii kursów w ogólnej liczbie godzin	Procentowy udział ECTS kursów z przedsiębiorczości w ogólnej liczbie ECTS	Procentowy udział ECTS kursów związanych z przedsiębiorczością w ogólnej liczbie ECTS	Procentowy udział ECTS obu kategorii kursów w ogólnej liczbie ECTS
PG_1st_inż.	5,6	0,0	5,6	2,9	0,0	2,9
PŁ_1st_inż.	4,9	3,3	8,2	8,3	3,8	12,1
PW_1st_inż.	1,1	0,0	1,1	1,0	0,0	1,0
PW_2st	3,1	0,0	3,1	2,2	0,0	2,2
PWroc_1st_inż.	b.i.	b.i.	b.i.	1,4	0,0	1,4
PWroc_2st	1,6	0,0	1,6	2,2	0,0	2,2
SGGW_1st_I	2,3	0,0	2,3	1,9	0,0	1,9
SGGW_2st	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
SGH_Wwa_1st_I	17,2	10,4	27,6	20,0	12,2	32,2
SGH_Wwa_2st	3,0	6,1	9,1	2,5	5,0	7,5
UAM_1st_I	0,6	3,1	3,8	1,1	5,0	6,1
UAM_1st_inż.	0,5	2,7	3,3	1,0	4,3	5,2
UAM_2st	3,9	1,3	5,2	3,3	1,7	5,0
UE_Kat_1st_I	36,7	2,7	39,5	31,7	2,2	33,9
UE_Kat_2st	39,1	17,4	56,5	23,3	10,0	33,3
UE_Kr_1st_I	12,7	3,2	15,9	15,0	2,2	17,2
UE_Kr_1st_inż.	6,8	0,0	6,8	9,0	0,0	9,0
UE_Kr_2st	14,3	0,0	14,3	15,0	0,0	15,0
UE_Pozn_1st_I	18,3	5,0	23,3	19,4	5,6	25,0
UE_Pozn_2st	8,8	16,3	25,0	8,3	15,8	24,2
UŁ-SE_1st_I	4,8	0,0	4,8	4,3	0,0	4,3
UŁ-SE_2st	14,5	0,0	14,5	10,6	0,0	10,6
UŁ-NG_1st_I	1,4	0,0	1,4	1,1	0,0	1,1
UŁ-NG_2st	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

UW_1st_I	2,9	1,7	4,6	3,9	2,2	6,1
UW_2st	2,6	3,9	6,4	2,5	2,5	5,0
UP_Pozn_1st_I	13,3	0,0	13,3	6,7	0,0	6,7
UP_Pozn_1st_inż.	8,0	0,0	8,0	4,3	0,0	4,3
UP_Wroc_1st_I	3,7	0,0	3,7	3,8	0,0	3,8
UP_Krak_1st_inż.	8,6	6,9	15,5	8,6	5,7	14,3
UR_Krak_1st_inż.	2,4	0,0	2,4	2,4	0,0	2,4
UR_Krak_2st	6,7	2,8	9,4	4,4	2,2	6,7
ZUT_1st_inż.	3,0	1,2	4,2	2,4	1,0	3,3
Razem	7,4	2,4	9,8	6,8	2,3	9,1

Najwyższy udział godzin i punktów ECTS przedmiotów związanych z przedsiębiorczością dotyczył studiów licencjackich I stopnia, stanowiąc wśród wszystkich godzin kursów oferowanych na studiach 12,1%, a wśród punktów ECTS – 12,3%, zbliżone udziały dotyczyły studiów magisterskich II stopnia i stanowiły odpowiednio: 12,5% i 9,9%, natomiast dla studiów inżynierskich I stopnia udziały te były znacznie niższe, wynosząc: 6,1% i 5,7%. Przy czym, na wszystkich stopniach studiów, zarówno pod względem udziału w ogólnej liczbie godzin i punktów ECTS, dominowała pierwsza kategoria kursów, czyli kursy z przedsiębiorczości. Łącznie na wszystkich analizowanych studiach udział godzin kursów dotyczących przedsiębiorczości (z przedsiębiorczości i związanych z przedsiębiorczością) stanowił 9,8% ogó-

Tabela 6

Udział liczby godzin kursów z przedsiębiorczości
i związanych z przedsiębiorczością w ogólnej liczbie godzin
wszystkich kursów według stopni i formy studiów

Stopień/forma studiów	Udział liczby godzin kursów z przedsiębiorczości w ogólnej liczbie godzin (%)	Udział liczby godzin kursów związanych z przedsiębiorczością w ogólnej liczbie godzin (%)	Udział liczby godzin kursów obu kategorii w ogólnej liczbie godzin (%)
I stopnia licencjackie	9,9	2,2	12,1
I stopnia inżynierskie	4,5	1,6	6,1
II stopnia magisterskie	8,2	4,3	12,5
Razem	7,4	2,4	9,8

Tabela 7

**Udział liczby punktów ECTS kursów z przedsiębiorczości
i związanych z przedsiębiorczością w ogólnej liczbie punktów ECTS
wszystkich kursów według stopni i formy studiów**

Stopień/forma studiów	Udział liczby punktów ECTS kursów z przedsiębiorczości w ogólnej liczbie punktów ECTS (%)	Udział liczby punktów ECTS kursów związanych z przedsiębiorczością w ogólnej liczbie punktów ECTS (%)	Udział liczby punktów ECTS kursów obu kategorii w ogólnej liczbie godzin (%)
I stopnia licencjackie	9,7	2,6	12,3
I stopnia inżynierskie	4,2	1,5	5,7
II stopnia magisterskie	6,6	3,3	9,9
Razem	6,8	2,3	9,1

łu godzin wszystkich oferowanych kursów oraz 9,1% punktów ECTS ogółu punktów wszystkich oferowanych kursów (tab. 6 i 7). Udziały te można uznać za potencjalną ofertę analizowanych studiów w zakresie kształcenia z przedsiębiorczości w ramach kierunku *Gospodarka Przestrzenna*.

W kolejnym etapie badań dokonano weryfikacji potencjalnej oferty analizowanych studiów pod kątem jej dostępności dla studentów. W tym celu poddano przeglądowi kursy fakultatywne, tj. specjalnościowe i do wyboru, w ramach obu kategorii kursów – z przedsiębiorczości i związanych z przedsiębiorczością. Kursy fakultatywne stanowiły spory, bo blisko 50% udział wśród wszystkich kursów obu kategorii. Dlatego też założono, że ich wpływ na ewentualne obniżenie możliwości wykorzystania potencjalnej oferty kursów z przedsiębiorczości i związanych z przedsiębiorczością może być znaczny. Wyeliminowano te kursy fakultatywne, które mają charakter specjalnościowy i nie występują na wszystkich oferowanych specjalnościach danego kierunku lub takie, które są kursami do wyboru i mogą kolidować czasowo z innymi kursami niezaliczonymi w niniejszym opracowaniu do kursów z przedsiębiorczości lub związanych z przedsiębiorczością. Uwzględniono natomiast kursy fakultatywne specjalnościowe, gdy na danym kierunku studiów jest tylko jedna specjalność (taki kurs specjalnościowy odpowiada *de facto* kursowi obowiązkowemu) oraz te kursy fakultatywne do wyboru, które mogą kolidować z innymi kursami fakultatywnymi z przedsiębiorczości lub związanymi z przedsiębiorczością (wówczas z puli takich kursów wybrano jeden – reprezentujący, zakładając że

Tabela 8

Liczba kursów „z zakresu przedsiębiorczości”
w podziale na obligatoryjne i fakultatywne

Stopień/forma studiów	Liczba kursów obligatoryjnych z zakresu przedsiębiorczości	Liczba kursów fakultatywnych z zakresu przedsiębiorczości	Ogólna liczba kursów z zakresu przedsiębiorczości
I stopnia licencjackie	32	4	36
I stopnia inżynierskie	22	2	24
II stopnia magisterskie	20	3	23
Razem	74	9	83

przynajmniej w jednym z nich student musi uczestniczyć). Zgodnie z opisaną metodologią, spośród wszystkich 68 kursów fakultatywnych (zob. tab. 4) wyłoniono ostatecznie 9 kursów, na które studenci mają nieograniczoną możliwość uczęszczania. Wyłonione kursy zaburzyły zastosowany w pierwszej części badań podział na dwie kategorie – kursy z przedsiębiorczości i związane z przedsiębiorczością, ponieważ kursy fakultatywne – ze względu na możliwe kolizje czasowe mogą być jednymi, jak i drugimi, dlatego w drugim etapie badań nie wyróżniano już wspomnianych kategorii, a analizowane kursy łącznie nazwano „z zakresu przedsiębiorczości”. Ogólna liczba tych kursów wyniosła 83, przy czym na studiach I stopnia licencjackich – 36, na studiach I stopnia inżynierskich – 24, natomiast na studiach II stopnia magisterskich – 23 (tab.

Tabela 9

Udział liczby godzin kursów „z zakresu przedsiębiorczości”
oraz liczby punktów ECTS w ogólnej liczbie godzin oraz punktów ECTS
wszystkich kursów według stopni i formy studiów

Stopień/forma studiów	Udział liczby godzin kursów z zakresu przedsiębiorczości (%)	Udział liczby punktów ECTS kursów związanych z zakresu przedsiębiorczości (%)
I stopnia licencjackie	6,9	7,7
I stopnia inżynierskie	3,8	3,8
II stopnia magisterskie	7,6	6,7
Razem	5,8	5,9

8). Dało to następujące udziały w ogólnej liczbie godzin: na studiach I stopnia licencjackich 6,9%, I stopnia inżynierskich 3,8%, II stopnia magisterskich 7,6%, a więc łączny udział liczby godzin kursów „z zakresu przedsiębiorczości” w ogólnej liczbie godzin stanowił 5,8%. Pod względem udziału punktów ECTS kursów „z zakresu przedsiębiorczości” rozkład udziałów był zbliżony – dla studiów I stopnia licencjackich wyniósł 7,7%, studiów I stopnia inżynierskich – 3,8%, studiów II stopnia magisterskich – 6,7%, zaś łączny udział liczby punktów ECTS kursów „z zakresu przedsiębiorczości” w ogólnej liczbie punktów wyniósł 5,9% (tab. 9).

W pierwszym i drugim etapie badań uzyskano procentowe udziały liczby godzin i punktów ECTS w kursach dotyczących przedsiębiorczości w 33 jednostkach kształcenia z zakresu *Gospodarki Przestrzennej*. Można przyjąć, że wyniki uzyskane w pierwszym etapie (9,8% udziału liczby godzin i 9,1% udziału punktów ECTS) odpowiadają ofercie potencjalnej, podczas gdy wyniki uzyskane w drugim etapie – ofercie minimalnej (5,8% i 5,9%) (tab.10).

Możliwości uczestnictwa studentów w kursach odpowiadających tematyce przedsiębiorczości zawierają się więc między określonymi powyżej

Tabela 10

Oferta potencjalna i minimalna z zakresu przedsiębiorczości w ramach analizowanych planów studiów ze względu na liczbę godzin kursów oraz liczbę punktów ECTS według stopni i formy studiów

Stopień/forma studiów	Oferta potencjalna		Oferta minimalna	
	Udział liczby godzin kursów z przedsiębiorczości i związanych z przedsiębiorczością (%)	Udział liczby punktów ECTS kursów z przedsiębiorczości i związanych z przedsiębiorczością (%)	Udział liczby godzin kursów z zakresu przedsiębiorczości (%)	Procentowy udział liczby punktów ECTS z zakresu przedsiębiorczości (%)
I stopnia licencjackie	12,1	12,3	6,9	7,7
I stopnia inżynierskie	6,1	5,7	3,8	3,8
II stopnia magisterskie	12,5	9,9	7,6	6,7
Razem	9,8	9,1	5,8	5,9

udziałami godzinowymi i punktów ECTS. Przy czym, największą sposobność w tym zakresie dają studia licencjackie I stopnia (oferta godzinowa 6,9%-12,1%, oferta punktów ECTS 7,7%-12,3%) i magisterskie II stopnia (7,6%-12,5%, 6,7%-9,9%). Oferta studiów inżynierskich I stopnia w tym zakresie jest zdecydowanie mniejsza (3,8%-6,1%, 3,8%-5,7%), co wiąże się z charakterem tej formy studiów, gdzie znaczny udział stanowią kursy techniczne. W programach tych studiów, co jest naturalne, dużo większy udział mają efekty kształcenia z zakresu nauk technicznych oraz kompetencji inżynierskich, co przekłada się później na ofertę kursów.

3. Wyniki analizy efektów kształcenia w programach studiów

Badanie objęło również analizę efektów udostępnionych 18 programów kształcenia pod kątem określenia udziału spodziewanych efektów kształcenia dotyczących przedsiębiorczości na kierunku *Gospodarka Przestrzenna*. Analizy dokonano zgodnie z metodologią opublikowaną wcześniej w artykule w *Journal of Curriculum Studies* [Berger *et al.* 2012]. Zgodnie z Rozporządzeniem MNiSW w sprawie KRK [Rozporządzenie... 2011] efekty dotyczące przedsiębiorczości zostały zapisane na wszystkich stopniach studiów praktycznie we wszystkich uwzględnionych w programach kierunku *Gospodarka Przestrzenna* obszarach kształcenia, tj. nauk społecznych (S), przyrodniczych (P), technicznych (T), jak i rolniczych (R) i ścisłych (X), oraz tych uwzględniających kompetencje inżynierskie (Inz.). Warto zwrócić uwagę, że nawet obszar nauk medycznych (M) zawiera takie zapisy. Efekty dotyczące przedsiębiorczości zostały w analizowanych zapisach uwzględnione we wszystkich trzech kategoriach Krajowych Ram Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego, tj. wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych, choć w przypadku umiejętności nie są to odwołania bezpośrednie do przedsiębiorczości. Zapisy te, zgodnie z Rozporządzeniem MNiSW w sprawie KRK [Rozporządzenie... 2011] prezentuje tab. 11.

Na podstawie analizy programów kształcenia stwierdzono dwie ścieżki włączania problematyki przedsiębiorczości do efektów kształcenia na kierunku *Gospodarka Przestrzenna*: 1) bezpośrednie odwołanie do efektów kształcenia z zakresu przedsiębiorczości w programach studiów i 2) brak bezpośredniego odwołania w programach studiów do efektów w zakresie przedsiębiorczości. Bezpośrednie odwołanie omawianych efektów dotyczyło zwłaszcza uniwersytetów o profilu ekonomicznym (Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Uniwersytet

Tabela 11

Zapisy obszarowych efektów kształcenia według trzech kategorii:
wiedza, umiejętności, kompetencje społeczne

Wiedza	Umiejętności	Kompetencje społeczne
Zna ogólne zasady tworzenia i rozwoju form indywidualnej przedsiębiorczości, wykorzystującej wiedzę z zakresu dziedzin nauki i dyscyplin naukowych, właściwych dla studiowanego kierunku studiów – S, P, T, R, X, M.	Potrafi dokonać wstępnej analizy ekonomicznej podejmowanych działań inżynierskich – Inz, T.	Potrafi myśleć i działać w sposób przedsiębiorczy – S, P, T1, X, R, Inz1.
Ma podstawową wiedzę dotyczącą zarządzania, w tym zarządzania jakością i prowadzenia działalności gospodarczej – Inz.	Potrafi prawidłowo interpretować zjawiska społeczne (kulturowe, polityczne, prawne, ekonomiczne) – S	Potrafi myśleć i działać w sposób kreatywny i przedsiębiorczy – T2, Inz2.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Krajowych Ram Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego [Rozporządzenie... 2011].

Ekonomiczny w Katowicach, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu), a także Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Należy zaznaczyć jednak, że zapisy dotyczące przedsiębiorczości w ramach efektów kierunkowych często są identyczne lub podobne do tych w zapisach obszarowych.

Przykładowo są to następujące zapisy w zakresie:

1) wiedzy:

- zna podstawy ekonomii oraz tworzenia i rozwoju form przedsiębiorczości, w tym związanych z gospodarowaniem przestrzenią;
- ma podstawową wiedzę dotyczącą funkcjonowania gospodarki w skali lokalnej i regionalnej, jednostek samorządu terytorialnego oraz zasad tworzenia i rozwoju form indywidualnej przedsiębiorczości, w tym prowadzenia działalności gospodarczej i zarządzania;
- ma podstawową wiedzę na temat różnych ścieżek własnego rozwoju oraz możliwości uczestnictwa w różnych formach aktywności naukowej i profesjonalnej, w tym możliwości prowadzenia działalności gospodarczej w zakresie planowania przestrzennego;
- zna zasady rozwijania indywidualnej przedsiębiorczości w zakresie planowania przestrzennego lub społeczno-gospodarczego, zna podstawowe pojęcia dotyczące prawa autorskiego;

- zna ogólne zasady tworzenia i rozwoju form indywidualnej przedsiębiorczości, wykorzystującej wiedzę z zakresu dziedzin nauki i dyscyplin naukowych, właściwych dla gospodarki przestrzennej;
- 2) umiejętności:
- potrafi właściwie interpretować elementy teorii ekonomii i finansów oraz zastosować je w praktyce gospodarki przestrzennej;
- 3) kompetencji:
- potrafi myśleć i działać w sposób przedsiębiorczy, rozumie potrzebę uczenia się przez całe życie oraz potrzebę upowszechniania przedsiębiorczości i postaw sprzyjających zaangażowaniu w przygotowywanie, propagowanie i realizację projektów społecznych i gospodarczych;
 - potrafi myśleć i działać w sposób przedsiębiorczy oraz umiejętnie ważyć interes prywatny z celami publicznymi w gospodarowaniu przestrzenią;
 - wykazuje się przedsiębiorczością oraz zdolnością do krytycznej oceny własnej wiedzy i umiejętności, a także otwartością na zmiany i świadomością konieczności dostosowywania się do zmieniającego się otoczenia.

Należy zwrócić uwagę, że wśród analizowanych programów zawierających bezpośrednie odwołania do przedsiębiorczości w efektach kierunkowych zdecydowanie dominowały efekty z dwóch kategorii: wiedza i kompetencje społeczne, natomiast stwierdzono wyraźny niedobór tych odpowiadających kategorii umiejętności. Stwierdzono także w niektórych ośrodkach kształcenia, że w programach studiów kierunku *Gospodarka Przestrzenna* nie odwołano się w ogóle do efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości, mimo istniejących zapisów efektów obszarowych w *Rozporządzeniu MNiSW* [2011], zakładając prawdopodobnie włączenie ich realizacji do efektów kształcenia w ramach innych kursów, niezwiązanych bezpośrednio z przedsiębiorczością. Należy jednak zwrócić uwagę, że z punktu widzenia formalnego jest to dosyć ryzykowne podejście, gdyż jak się wydaje, zgodnie z intencją prawodawcy, wpisującego efekty z zakresu przedsiębiorczości w każdy obszar kształcenia związany z gospodarką przestrzenną, organy kontrolne (np. Zespoły Oceniające Polskiej Komisji Akredytacyjnej) mogą wskazywać na braki w tym zakresie. Niemniej jednak należy także zauważyć, że analizowane były programy renomowanych uczelni o prawach uniwersyteckich, których wydziały prowadzące kierunek z reguły mogą samodzielnie kształtować swoje programy studiów. Pozostaje tylko pytanie na ile ta autonomia uczelni będzie w praktyce przez odpowiednie urzędy respektowana.

4. Przedsiębiorczość w kształceniu na kierunku *Gospodarka Przestrzenna* w Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie

Przykładem uniwersytetu, na którym wdrażane są efekty i realizowane kursy w zakresie przedsiębiorczości na kierunku *Gospodarka Przestrzenna* jest Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie. Program studiów inżynierskich I stopnia, prowadzonych na Wydziale Geograficzno-Biologicznym przez Instytut Geografii we współpracy z Instytutem Techniki Wydziału Matematyczno-Fizyczno-Technicznego (ze względu na inżynierski charakter studiów), zawiera efekty kształcenia, które odnoszą się bezpośrednio do przedsiębiorczości:

- Wymienia i rozumie działanie instrumentów programowo-planistycznych oraz ich wpływ na rozwój różnej skali układów przestrzennych, ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju indywidualnej przedsiębiorczości (W).
- Ma podstawową wiedzę dotyczącą funkcjonowania gospodarki w skali lokalnej i regionalnej, jednostek samorządu terytorialnego oraz zasad tworzenia i rozwoju form indywidualnej przedsiębiorczości, w tym prowadzenia działalności gospodarczej i zarządzania (W).
- Potrafi myśleć i działać w sposób przedsiębiorczy, rozumie potrzebę uczenia się przez całe życie oraz potrzebę upowszechniania przedsiębiorczości i postaw sprzyjających zaangażowaniu w przygotowywanie, propagowanie i realizację projektów społecznych i gospodarczych (K).

Związek z przedsiębiorczością wykazuje też efekt w zakresie umiejętności określony w programie następująco: potrafi analizować przyczyny, przewidywać przebieg procesów i zjawisk przyrodniczych oraz wybranych procesów ekonomicznych i społecznych w układach przestrzennych różnej skali oraz analizuje proponowane rozwiązania problemów w tym zakresie oraz efekty w zakresie kompetencji:

- Docenia walory pracy w zespole i krytycznie ocenia własną rolę w grupie, a dzięki kompetencjom w zakresie komunikacji społecznej, organizacji pracy, negocjacji i podejmowania decyzji, umie twórczo radzić sobie w sytuacjach problemowych.
- Jest gotowy do pracy w realizacji projektów społecznych, a także w firmach i instytucjach związanych z kształtowaniem przestrzeni geograficznej zgodnie z potrzebami społecznymi i współczesnymi wyzwaniami cywilizacyjnymi (związanymi z procesami globalizacji, integracji europejskiej, kształtowania się społeczeństwa informacyjnego i budową gospodarki opartej na wiedzy).

W planie studiów na I roku (I semestr) przewidziano obowiązkowy kurs (15 godz. wykładu na studiach stacjonarnych, 10 godz. na niestacjonarnych) „podstawy przedsiębiorczości”. Kurs taki jest realizowany na wszystkich kierunkach studiów prowadzonych na Wydziale, a więc także geografii, turystyce i rekreacji, ochronie środowiska, biologii i chemii, gdyż uznano, że w taki sposób najpełniej i bezpośrednio będą realizowane zapisy efektów obszarowych w zakresie przedsiębiorczości. Jest to zgodne z postulatami praktyków życia gospodarczego oraz specjalistów z zakresu przedsiębiorczości i realizowane na wielu uczelniach polskich i zagranicznych [Cieślik 2007]. W celach ogólnych kursu założono, że po jego zakończeniu student potrafi przedstawić różne definicje i przejawy postawy przedsiębiorczej, zna zasady rejestrowania i prowadzenia działalności gospodarczej w różnych formach organizacyjno-prawnych oraz zarządzania we własnej firmie zgodnie z zasadami etyki biznesu, a także jest przekonany o ważnej roli przedsiębiorczości w życiu zawodowym i prywatnym człowieka oraz funkcjonowaniu przedsiębiorstw oraz rozwoju społeczno-gospodarczym układów przestrzennych różnej skali (gmin, powiatów, województw, kraju, Europy, świata). Warunkiem wstępnym jest znajomość podstawowych pojęć ekonomicznych w zakresie programu zajęć z podstaw przedsiębiorczości w szkole ponadgimnazjalnej [Makiela, Rachwał 2002ab, 2012; Rachwał 2004b]. Do kursów obowiązkowych należy też zarządzanie (30 godz. wykładów, 15 godz. ćwiczeń, na niestacjonarnych odpowiednio 20/10), które w tzw. starych programach studiów było kursem fakultatywnym specjalnościowym. Mając jednak na uwadze ogromną rolę umiejętności zarządzania, nie tylko podmiotami gospodarczymi, ale także przestrzenią w jednostkach samorządu terytorialnego, zmieniono status tego kursu na obowiązkowy. Studenci mogą wybrać też fakultatywne kursy rozszerzające wiedzę i umiejętności z tego zakresu: zarządzanie projektami oraz zarządzanie jakością. W ramach studiów oferowany jest też, unikalny w skali kraju, moduł specjalności „przedsiębiorczość w aktywizacji gospodarczej układów przestrzennych” obejmujący następujące kursy (w łącznej liczbie 300 godzin na studiach stacjonarnych i 200 na niestacjonarnych): uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości w układach przestrzennych, gospodarka finansowa, system podatkowy, polityka gospodarcza, komunikacja interpersonalna, system bankowy i ubezpieczeniowy, aktywizacja gospodarcza układów lokalnych i regionalnych, wprowadzenie na rynek pracy oraz ćwiczenia terenowe specjalnościowe. Układ kursów nawiązuje do podobnych specjalności na kierunku geografia oraz turystyka i rekreacja, tak aby przy mniejszej liczbie chętnych możliwe było uruchomienie specjalności dzięki wspólnemu prowadzeniu zajęć dla różnych kierunków.

Zakończenie

Podsumowując należy stwierdzić, że wszystkie analizowane jednostki akademickie prowadzące studia na kierunku *Gospodarka Przestrzenna* oferowały kursy z przedsiębiorczości lub związane tematycznie z przedsiębiorczością, przy czym oferta tych kursów zależała od stopnia i formy studiów i najszerza była dla studiów I stopnia licencjackich i II stopnia magisterskich, natomiast na studiach I stopnia inżynierskich była zdecydowanie skromniejsza. Stwierdzono także zależność wielkości oferty od profilu uczelni, na której funkcjonował kierunek *Gospodarka Przestrzenna*, z przewagą na korzyść uniwersytetów ekonomicznych oraz wydziałów ekonomicznych uniwersytetów „bezprymiotnikowych”, co należy uznać za naturalne. Należy jednak podkreślić, że jednostki te nie ograniczają swoich programów tylko do jednego obszaru nauk społecznych (ekonomicznych), uwzględniając postulat wieloobszarowości kierunku *Gospodarka Przestrzenna*, przyjęty jako standard w *Unii Uczelni*. O ile analizowane jednostki kształcące w zakresie *Gospodarki Przestrzennej* oferowały kursy z przedsiębiorczości lub związane, o tyle nie wszystkie zdefiniowały zakładane efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w efektach kierunkowych, mimo zapisu efektów obszarowych w Rozporządzeniu MNiSW. Ponadto, zauważa się pewne niedoskonałości istniejących zapisów efektów kierunkowych dotyczących kształcenia z przedsiębiorczości, związane głównie z dosłownym powtarzaniem efektów obszarowych oraz nierównomiernym rozłożeniem przewidywanych efektów kształcenia w zakresie trzech kategorii: wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych, ze zdecydowanie za niskim udziałem zapisów dotyczących kompetencji ukierunkowanych na zdobywanie umiejętności, co jest niezwykle ważne z punktu widzenia wejścia absolwentów tego kierunku na rynek pracy. Z wyjątkiem Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, nie oferuje się modułów specjalnościowych związanych z przedsiębiorczością na analizowanym kierunku. W wielu przypadkach jest to jednak konsekwencja tego, że na studiach I stopnia nie są oferowane specjalności do wyboru, część jednostek wychodzi bowiem z założenia, że kształcenia specjalnościowe należy oferować dopiero na studiach II stopnia. Przedstawione analizy wskazują na możliwość większego włączenia problematyki przedsiębiorczości w kształcenie na kierunku *Gospodarka Przestrzenna* w jednostkach uczelni nieekonomicznych, co jak się wydaje, byłoby korzystne z punktu widzenia wejścia absolwentów na rynek pracy.

Literatura

- Bartoń M., 2005, *Przedsiębiorczość jako przedmiot matury 2008*. Przedsiębiorczość – Edukacja, 1.
- Berger S., Canning R., Dolan M., Kurek S., Pilz M., Rachwał T., 2012, *Curriculum-making in Pre-vocational Education in the Lower Secondary School. A Regional Comparative Analysis within Europe*. Journal of Curriculum Studies, 44 (5), s. 679-701 <http://dx.doi.org/10.1080/00220272.2012.702223>.
- Bieniok H., 2007, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych młodzieży w rodzinie, szkole i uczelni*, [w:] *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, P. Wachowiak, M. Dabrowski, B. Majewski (red.). Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa.
- Borowiec M., Rachwał T., 2011, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych na lekcjach geografii wyzwaniem edukacyjnym w procesach globalizacji*. Przedsiębiorczość – Edukacja, 7.
- Cieślik J., 2007, *Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości na poziomie akademickim*, [w:] *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych...*, *op. cit.*
- Cieślik J., 2010, *Przedsiębiorczość dla ambitnych. Jak uruchomić własny biznes?* Wyd. drugie zaktualizowane, Wyd. Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Dorocki S., Kilar W., Rachwał T., 2011, *Założenia i cele projektu „Krok w przedsiębiorczość” dla nauczycieli szkół ponadgimnazjalnych*. Przedsiębiorczość – Edukacja, 7.
- Entrepreneurship in American Higher Education*, 2010, Kauffman – The Foundation of Entrepreneurship, Kansas City.
- Entrepreneurship in Higher Education, Especially within Non-business Studies*, Final Report of the Expert Group, 2008, European Commission, Directorate-General for Enterprise and Industry.
- Jankowska B., Pietrzykowski M., 2012, *Postawy proprzedsiębiorcze studentów a profil kształcenia – Polska na tle innych krajów*. Przegląd Organizacji, 8.
- Jankowska B., Pietrzykowski M., 2013, *Pro-entrepreneurial Attitudes of Students in Relation to Their Educational Profile. Poland against the Background of other Countries*. Interdisciplinary Studies Journal, 2 (4).
- Jarczewski W., 2007, *Duch przedsiębiorczości w proinwestycyjnych działaniach władz lokalnych*. Przedsiębiorczość – Edukacja, 3.
- Jarczewski W., Huculak M. (red.), 2012, *Sukces polityki proinwestycyjnej. Niepołomice 1990-2010. Wnioski dla władz lokalnych*. Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- Juchnowicz M., 2005, *Uwagi dotyczące realizacji przedmiotu podstawy przedsiębiorczości*. Przedsiębiorczość – Edukacja, 1.
- Juchnowicz K., 2007, *Polityka edukacyjna wobec potrzeb rynku pracy*, [w:] *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych... op. cit.*
- Kompetencje kluczowe w uczeniu się przez całe życie*. Europejskie Ramy Odniesienia, 2007, Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich, Luxembourg.

- Kurek S., Rachwał T., 2010, *The Role of Business Education in the Development of Entrepreneurship in the Member States of the European Union*. Europa XXI, 19.
- Kurek S., Rachwał T., 2011, *Development of Entrepreneurship in Ageing Populations of the European Union*. Procedia. Social and Behavioral Sciences, 19.
- Kurek S., Rachwał T., Szubert M., 2012a, *Business Competencies in Polish School Curricula: Opinions of Teachers and Social Partners*, [w:] *Fit for Business*. Pre-Vocational Education in European Schools, M. Pilz, S. Berger, R. Canning (red.). Springer, Wiesbaden, http://dx.doi.org/10.1007/978-3-531-19028-0_4.
- Kurek S., Rachwał T., Szubert M., 2012b, *Kształtowanie kompetencji biznesowych uczniów gimnazjum w świetle opinii nauczycieli na podstawie wyników badań prowadzonych w ramach europejskiego projektu FIFOB*. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 8.
- Makiela Z., Rachwał T., 2012, *Krok w przedsiębiorczość. Podręcznik do podstaw przedsiębiorczości dla szkół ponadgimnazjalnych*. Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa.
- Makiela Z., Rachwał T., 2002a, *Podstawy przedsiębiorczości. Program nauczania dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*. Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa.
- Makiela Z., Rachwał T., 2002b, *Podstawy przedsiębiorczości. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*. Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa.
- Pietrzykowski M., 2011, *Entrepreneurship in Higher Education – the Case of Poland*, [w:] *Fostering Education in Entrepreneurship*, M. Dabić, M. Pietrzykowski (red.). Bogucki Wyda. Naukowe, Poznań; *stanu badań*, [w:] *Studia wyższe z perspektywy rynku pracy*, B. Sitarska, K. Jankowski, R. Droba (red.). Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce.
- Piróg D., 2011, *Usługi edukacyjne na poziomie akademickim w kontekście wymagań rynku pracy*. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 18.
- Piróg D., 2012a, *Changes to the Conception of Geography Curricula within University Education in Poland in the 21st Century in the Face of Labour Market Challenges*. *European Journal of Geography*, 3(2).
- Piróg D., 2012b, *Methods for Efficiency Improvement of Geographical Studies within the Scope of Procurement of Work by Graduates Exemplified by Solutions Applied in Great Britain and in Germany*, [w:] *Natural Sciences in Educational Systems of European Countries in the 21st Century*, B. Wójtowicz (red.). Wyd. DEHON, Kraków.
- Pluta-Olearnik M., 2007, *Relacje partnerskie uczelni z podmiotami otoczenia a kreowanie postaw przedsiębiorczych*, [w:] *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych..., op. cit.*
- Rachwał T., 2004a, *Podstawy przedsiębiorczości*. Słownik. Wyd. Nowa Era, Warszawa.

- Rachwał T., 2004b. *Cele i treści kształcenia przedsiębiorczości w szkołach ponadgimnazjalnych*, [w:] *Przedsiębiorczość stymulatorem rozwoju gospodarczego*, J. Brdulak, M. Kulikowski (red.). Instytut Wiedzy, Warszawa, s. 263-270.
- Rachwał T. 2005, *Kształtowanie postaw uczniów na lekcjach przedsiębiorczości*. Przedsiębiorczość – Edukacja, 1.
- Rachwał T., 2006, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w edukacji szkolnej*, [w:] *Szkoła w nauce i praktyce edukacyjnej*, t. II, B. Muchacka (red.). Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Akademia Pedagogiczna w Krakowie, Kraków.
- Rachwał T., 2010, *Chapter 9. Entrepreneurship Education as a Growth Stimulus for Family Firms*, [w:] *Exploring the Dynamics of Entrepreneurship*, A. Surdej, K. Wach, A. Marszałek (red.). Publishing House, Toruń.
- Realizacja wspólnotowego programu lizbońskiego: Rozbudzanie ducha przedsiębiorczości poprzez edukację i kształcenie*. Komunikat Komisji dla Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, 2006, Bruksela, 13.02.2006, KOM(2006) 33.
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 2 listopada 2011 r. w sprawie Krajowych Ram Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego*, 2011, Dziennik Ustaw nr 253, poz. 1520.
- Surdej A., Wach K., 2007, *Entrepreneurship as the Challenge for Polish Economy in the 21st Century*. Miskolc University – Faculty of Economics Conference Proceedings. Dostępne w wersji elektronicznej na <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1113531>.
- Survey of Entrepreneurship in Higher Education in Europe*. Main Report, 2008. NIRAS Consultants, FORA, ECON Pöyry.
- Świątek A., 2012, *Oczekiwania a realia wejścia ludzi młodych na rynek pracy jako wyzwanie dla edukacji z przedsiębiorczości*. Przedsiębiorczość – Edukacja, 8.
- Wach K., 2007, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w programach nauczania. Stan obecny i proponowane kierunki zmian*, [w:] *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych...*, *op. cit.*
- Wach K., 2008. *Entrepreneurship Education in Poland*. ERENET Profile, t. III, nr 3 (11).
- Wach K., 2012, *Europeizacja małych i średnich przedsiębiorstw. Rozwój przez umiędzynarodowienie*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Wachowiak P., 2007, *Kształtowanie umiejętności przedsiębiorczych*, [w:] *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych...*, *op. cit.*
- Ziolo Z., 2012, *Miejsce przedsiębiorczości w edukacji*. Przedsiębiorczość – Edukacja, 8.
- Ziolo Z., Rachwał T., 2012, *Entrepreneurship in Geographical Research*, [w:] *Contemporary Issues in Polish Geography*, P. Churski (red.). Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.